

Taner Timur

1958 yılında AÜ SBF'den mezun oldu. Aynı fakültede asistan olmasının ardından, 1968 yılında doçentliğe, 1979 yılında profesörlüğe yükseldi. 12 Eylül askerî darbesinden sonra görevinden istifa ederek çalışmalarını Paris'te sürdürdü. Eylül 1992'de eski görevine döndü. 2002 yılına kadar bu görevini sürdürdü.

Eserleri: *Türk Devrimi ve Sonrası* (1971); *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (1979); *Osmanlı Kimliği* (1986); *Osmanlı Çalışmaları-İlkel Feodalizmden Yarı-Sömürge Ekonomisine* (1989); *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* (1991); *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* (1991); *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi* (1996); *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler* (2000); *Sürüden Ayrılanlar* (2000); *Türkler ve Ermeniler* (2000); *Türkiye Nasıl Küreselleşti* (2004); *Felsefi İzlenimler* (2005); *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler* (2006); *Marksizm, İnsan ve Toplum* (2007); *Habermas'ı Okumak* (2008); *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi* (2011); *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu* (2012); *AKP'nin önlenebilir Karşı-Devrimi* (2014); *Türkiye, Ortadoğu ve Mezhep Savaşı* (2016); *Devrimler Çağı: 1848, 1871, 1917* (2017); *İslam, Laiklik ve Aydınlanma Savaşı* (2019); *Popülizm Dalgası, Sivil Darbeler ve Osmanlı Hülyası* (2020).

Yordam Kitap'ta
Taner Timur Kitapları

Marksizm, İnsan ve Toplum
2007, Dördüncü Basım: 2020

Habermas'ı Okumak
2008, Üçüncü Basım: 2017

Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi
2011, İkinci Basım: 2014

Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu
2012, Üçüncü Basım: 2020

AKP'nin önlenebilir Karşı-Devrimi
2014, İkinci Basım: 2015

Türkiye, Ortadoğu ve Mezhep Savaşı
2016, İkinci Basım: 2017

Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi
2016, Üçüncü Basım: 2021

Devrimler Çağı
2017, İkinci Basım: 2019

İslam, Laiklik ve Aydınlanma Savaşı
2019, İkinci Basım: 2019

Popülizm Dalgası, Sivil Darbeler ve Osmanlı Hülyası
(2020)

Yordam Kitap: 438 • Osmanlı Kùltüründe “Delilik” Sorunsalı • Taner Timur
ISBN 978-605-172-605-2 • *Düzeltilme*: Elif Aksu Kaya - Deniz Tuna
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Mayıs 2023
© Taner Timur, 2023; © Yordam Kitap, 2023

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

OSMANLI KÜLTÜRÜNDE
“DELİLİK” SORUNSAI

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
GİRİŞ	11
DELİLİK VE AKIL İLKESİ	15
Michel Foucault: Deliliğin Tarihi	16
Neden “Büyük Kapatma”?	18
OSMANLI DÜNYASINDA DELİLİK VE GELİŞİMİ	21
Eski Yunan’dan İslam ve Osmanlı Dünyasına Tıp: Teşhis	23
Osmanlılar, Galenus ve Taşköprüzade	24
Evliya Çelebi’nin Gözlemleri	26
Tedavi Usulleri	27
Osmanlı “Norm”ları	29
İslam’da ve Osmanlı’da Akıl ve “Cünun”	30
Delilik, Din ve Felsefe	33
Osmanlı “Normal”liği ve Ruh Sağlığı	35
İlm-i Ahlak ve Osmanlı “Norm”ları	37
Muhammed Arkun, Türkler ve “Taklid”	40
Osmanlı Sözlüğünde Delilik ve “Deliname”ler	42
Batılı Tanıklar	45
Âlim ve Deli: Osmanlı “Modernizm”inin Öncülleri	48
“Deli” Padişahlar mı?	52
OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE DELİLİK	56
Osmanlı Fanatizmi	56
Osmanlı’da “Efkâr-ı Cedide” ve Tıp İlmi	61
Yeni Dönem ve Kolektif Psikoloji	62
Vakanüvis Gözüyle Eski Dönem	63
Bimarhaneler Nizamnamesi	65
II. Abdülhamit ve Kolektif Paranoya	67
Batı Düşmanlığı mı?	69
“Hürriyetin İlanı”na doğru... ..	71

İhtilaller ve Toplum Psikolojisi	74
Türk Milliyetçiliğinin Duygu Mirası	78
Yeni Bir Kutsallık... ..	80
Din ve Durkheim Sosyolojisi	81
Ömer Seyfettin: Efruz Bey, Balkan Milliyetçiliği ya da “Ezmeyen ezilir!”	84
“Cinnetin Esbabı İçtimaiyesi”	89
Mahzar Osman ve “İnkılap Cinnetleri”	91
Rıza Tevfik ve Filibeli Ahmet Hilmi Efendi: Din, Felsefe ve Delilik	93
CUMHURİYET DÖNEMİ VE DELİLİK	98
Ulusal Kurtuluş Savaşı: Yeni Ruh, Yeni Kutsallık	98
Ulusal Egemenlik, Laiklik ve Maddi Güç	100
Dinî Kutsallık, Dünyevi Kutsallık	104
Meşrutiyet’ten Mustafa Kemal’e: Durkheim Pozitivizmi	107
Tarihsel Maddecilik Bir Determinizm mi?	109
Mustafa Kemal, Halife ve “Ulu Önder”	113
Weber ve Karizmatik Otorite	115
Karizma, Kutsallık ve İlim	117
Karizmaların Sonu	121
Kemalist “Kült”ün Diyalektiği	123
Devrim ve... Devrim	127
Toplumsal Devrim Özlemi	130
Türkiye’de Toplumsal Sınıflar ve Kolektif Psikoloji	131
Dış Düşmanlar, İç Düşmanlar	135
İkinci Dünya Savaşı’nın Getirdikleri	138
27 Mayıs ve Yeni Paradigmaya Doğru	142
Üniversite Gençliği, Bilim ve Üniversite	146
Kolektif Katarsis mi?	147
Tarihî Kemalizm, Reel Kemalizm	149
Kemalizm’den Atatürkçülüğe	151
Atatürkçülük ve Marksizm	153
12 Eylül, Devrim Düşmanlığı ve Din	155

SUNUŞ

Fransız düşünür Michel Foucault'nun ilk baskısı 1961 yılında yayımlanan *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi* başlıklı eseri büyük yankılar uyandırmıştı. Eserin özelliği “delilik”i tıbbi bir hastalık olarak değil, daha geniş anlamda, “ideolojik” bir etiket olarak ele almasıydı. Yazar bununla da kalmıyor, toplumsal kriz dönemlerinde yaşanan “kolektif delilik” durumları hakkında ipuçları da veriyordu.

Eseri gecikmeli olarak ben de okumuş ve hayli etkilenmiştim. Dahası, Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalar yapan biri olarak bu araştırma benim için de bir dürtü oldu. Hep Batı ile karşılaştırmalı olarak incelediğimiz geçmişimiz, acaba bu konuda nasıl bir tablo sergiliyordu? Osmanlı “deli”leri hangi koşullarda ortaya çıkıyor ve ne gibi usullerle “tedavi” ediliyorlardı? Bu durumların oluşmasında dinin siyaseti yönlendirmesinin de bir rolü var mıydı?

İşte yirmi yıl kadar önce kaleme aldığım bu araştırma böyle bir merakın ürünü oldu. Ne var ki 2002 yılı aynı zamanda ülkede bir partinin de “Siyasal İslam” bayrağı altında iktidara geldiği yıl idi. Bu nedenle birtakım buhranlara tanıklık olasılığı içinde yazdıklarımı bir kenara koydum ve gelişmeleri izlemeye başladım. Böylece aradan yirmi yıl geçti; “delilik” sözcüğünün pek geçmediği, fakat “çılgın” sıfatının dillerden düşmediği bir yirmi yıl! “Çılgın Türkler”; “çılgın projeler!”; çılgın komplolar!” vb. Bu durumda –ve otokratik bir yönetimin tüm çağdaşlaşma

hareketlerimizi bir "istila" olarak yorumladığı bir ortamda-yazdıklarımın daha fazla beklemesini istemedim ve onların olduğu haliyle yayımlanmasının yararlı olabileceğini düşündüm. Dilerim öyle de olur!

Nisan 2023

GİRİŞ

“Deli” sözcüğü bizde günlük dilde çok kullanılan bir sıfattır. Uygunsuz bulduğumuz söz ve davranışları sık sık “delilik” diye niteleriz. Oysa “delilik” bu ülkede tıp tarihi dışında pek de incelenmiş bir konu değildir.

Her türlü tarihi araştırmanın ilgi gördüğü bir dönemde bu boşluğun nedenleri hakkında yeterince düşündüğümüzü sanmıyorum. Deliliğin, diğer hastalıklardan farklı olarak organik nedenlerden ileri gelmeyen, çağlara ve ülkelere göre değişen “*ideolojik*” biçimleri de olduğu; tarihte sık sık bugün *normal* sayacağımız insanların “*deli*” sayıldıkları düşünülürse konunun önemi kendiliğinden anlaşılır. Oysa bugünü de kapsayan bu ilgisizliği nasıl açıklayabiliriz? Örneğin bugün ülkemizde kimler “*akıl hastası*” ya da “*deli*” sıfatına layık görülüyorlar ve ne kadar “*delimiz*” var?

Bunları biliyor muyuz? Bunlar üzerinde düşünüyor muyuz?

Bu son sorudan başlarsak, böyle bir soruya yanıt vermenin bir bakıma çok kolay, bir bakıma da son derece zor, hatta belki de imkânsız olduğunu söyleyebiliriz. Kolay yanıtı, istatistiklere girmiş olması gereken verileri bulup açıklamakla verebiliriz. Türkiye’de akıl hastanelerinde kayıtlı olan, psikiyatri kliniklerinde tedavi gören hastaların sayısı, Türkiye’de “*kayıtlı deli*” olanların sayısıdır. Eğer daha “*sosyolojik*” bir veri peşindeyse, bu rakama ihtiyatlı bir “*yüzde payı*” da ilave edebiliriz. Böylece “*kayıt dışı deli*”leri de tabloya dahil ettikten sonra daha güvenli bir şekilde konuşabiliriz: Şu kadar “*delimiz*” var!

İkinci yanıtın zorluğu, tahmin edilebileceği gibi, "delilik", "akıl hastalığı" gibi kavramların diğer hastalıklara nispetle çok daha zor tanımlanabilecek nitelikte olmalarından doğuyor. Gerçekten gerek tarih boyunca gerekse günümüzde "akıl hastası" sayılan insanlar ve bunları teşhiste kullanılan ölçütler arasında o kadar büyük farklar var ki, zaman zaman kimin "akıllı" kimin "deli" olduğunu saptamak da zorlaşmaktadır. Bu zorluğu çağdaş Çin'den verilebilecek somut örneklerle sergileyelim.

Nispeten yakın bir tarihte Pekin'de yayımlanan bir dergide Çinli "deli"lerin ilginç bir dökümü yapılmıştı.¹ Bu konudaki değerlendirmeye göre Çin'de on altı milyon "deli" bulunmakta ve bunlar: a) "tıbben deliler", b) rejime karşı oldukları için "deli sayılan"lar, c) adaletten kurtulmak için "deli numarası yapanlar" olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktaydı. Aynı yazıda bu kadar geniş bir çerçevede ele alınan "Çinli deliler"in ülkedeki 577 akıl hastanesine artık sığmadıkları da belirtiliyordu.

Çin'in durumunun kolaylıkla genelleştirilebileceğini sanmıyorum. Sovyet sistemi henüz yıkılmadan bir kısım rejim karşıtının bu blokta da "deli" sayıldığı herhalde unutulmamıştır. Bununla beraber, "soğuk savaş"ın henüz bitmediği bir dönemde bunu kapitalist dünyanın propaganda amacıyla kullandığı ve durumu bir hayli abarttığı da bir gerçektir. Fakat burada bizim için en önemli husus "deli" sıfatının, başka hiçbir hastalık için söz konusu olmayacak biçimde, çeşitli kategorilere ayrılmasıdır ve tüm tarih boyunca da bu böyle olmuştur.

Tarihte deliliğin tüm topluma mal edildiği, toplumun bütün üyelerinin deli sayıldığı dönemler de yaşanmıştır. Örneğin XVII. yüzyılda Blaise Pascal, "İnsanlar o kadar zorunlu bir şekilde delidirler ki, deli olmamak da deli olmanın başka bir türüsüdür," diyordu.² Pascal'a bu sözleri söyleten toplumsal ve kültürel dönü-

1 Zhongguo Jingji Shihabo dergisinde yayımlanan bu yazının Fransızca çevirisinden yararlandık. Bkz. *Le Courrier International*, Sayı 613-615, Ağustos 2002.

2 Pascal; *Les Pensées*; Paris, Bordas, 1991. s. 128.

şüme ilerde kısaca değineceğim; fakat “delilik”le “normallik”in birbirine karıştığı ya da bu iddianın ileri sürüldüğü dönemler aslında bütün halkların tarihlerinde karşılaşılan bir durum değil midir? Örneğin ülkemizde de eski başbakanlardan Mesut Yılmaz, bir yurt dışı gezisinde, “Dışardan bakınca Türkiye bir tımarhane-ye benziyor,” demişti.³ İlginçtir ki toplumumuzu en üst düzeyde temsil eden biri tarafından söylenen bu şaşırtıcı sözler, kamuoyunda daha da şaşırtıcı bir ilgisizlikle karşılanmıştı.

Peki, bu ilgisizlik nereden ileri geliyordu?

Sanıyorum bu ilgisizliğin nedeni –Mesut Yılmaz’ınki kadar açık olmasa da– bu gibi iddiaların son yıllarda aydınlarımız arasında giderek artan bir dozda dile getirilmeleri ve bir çeşit “bağışıklık” yaratmış olmalarıdır. Gerçekten “toplumsal paranoya”ımızdan ya da “kültürel şizofreni”imizden söz etmek son yıllarda âdeta moda olmuştur.⁴ Öyle ki, başta AB ile sağlıklı ilişkilerimiz olmak üzere, dış politikamıza egemen birtakım “saplantı”lar dolayısıyla kullanılan bu sıfatlar, bazı aydınlarımız tarafından çok daha kapsamlı olarak da ifade edilmiştir. Örneğin yazar Ahmet Oktay, “Delirmeme olasılığı var mı?” şeklinde ifade ettiği soruya “Türkiye toplumunun gazetelere ve televizyonlara yansıyan/yansıtılan gündelik *psikopatolojilerine*

3 *Milliyet*, 2 Ekim 1998. Daha yakın tarihlerde aynı gazetede Hasan Cemal’in şu satırlarını okuyoruz: “Siyasal açıdan Türkiye’yi bazen tımarhaneye benzetiyorum. Politikada öylesine anormallikler, öylesine dalgalanmalar yaşanıyor ki, insan şal-lak mallak olabiliyor.” Hasan Cemal, “Tımarhane olmaktan çıkmak...”, *Milliyet*, 11 Mart 2003.

4 Yakınlarda AKP genel başkanı R. Tayyip Erdoğan’ın hükümete yapılan bazı eleştirileri “şizofreni” ile yorumlaması basında esprili tepkiler yaratmıştı. Örnek olarak bkz. Türker Alkan, “Deli deli tepeli”, *Radikal*, 30 Ocak 2003. Hasan Pulur, “Şizofrenik bir yazı”, *Milliyet*, 31 Ocak 2003. Çok partili hayata geçerken CHP’li siyaset adamı Recep Peker’in Menderes’e “psikopat” demesi, DP grubunun Meclis’i terk etmesine yol açmıştı. Günümüzde İtalyan Başbakanı Berlusconi’nin, Erasmus’a (!) gönderme yaparak, “R. T. Erdoğan’la konuşurken ikimizin de biraz deli olduğu kanaatine vardık!” demesi daha çok esprili tepkilerle karşılandı. (Gazeteler, 13 Mayıs 2003). (Sağlık Bakanlığı’nın bir açıklamasına göre Türkiye’de 15-54 yaş grubunda en az 300 bin şizofreni hastası bulunmaktadır ve her yıl bu sayıya altı binden fazla yeni şizofren eklenmektedir. *Radikal*, 3 Şubat, 2003.)

baktığımda hepimizin birer *deli olarak yaşadığına* inanmamak için hiçbir neden yok gibi geliyor bana," (italikler A. Oktay'ın) şeklinde yanıt veriyordu.⁵

Türkiye'yle ilgili bu toplumsal psikoloji söylemlerinden daha "tıbbi" gözlemlere inerse, ruh sağlığı konusunda son yıllarda benzer bir vahimleşme durumunun söz konusu olduğunu görüyoruz. Yakınlarda Türk psikiyatri uzmanları, Dünya Sağlık Örgütü ile birlikte yürüttükleri bir araştırmada Türklerin %20'sinin "ruhsal sorunları" olduğunu, %10'unun ise "kesin ruhsal bozukluk" içinde bulunduğunu saptadıklarını açıklamışlardı.⁶

Bu bilgiler bizlere "delilik" ile ilgili "bilimsel" bir tablonun pek de kolay olamayacağını gösteriyor. Buna rağmen bu konuda düşüncemizi netleştirecek, konuya daha sağlıklı eğilmemizi sağlayacak basit ve temelli bir ölçüt bulabilir miyiz? Sanıyorum ki bu konuda bize yardımcı olacak iki ölçüt vardır ve bunlar da "akıl" ve "normallik" ölçütleridir.

5 *Milliyet*, 11 Mart 1999.

6 Hacettepe Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümü ve Dünya Sağlık Örgütü'nün ortak araştırmaları, *Hürriyet*, 2 Eylül 2000.

DELİLİK VE AKIL İLKESİ

Mademki “delilik” bir “akıl hastalığı”dır, o halde önce biraz “akıl” üzerinde durmamız gerekmiyor mu? Gerçekten de “akıl” ilk bakışta sanıldığı kadar “normal” ve herkeste az çok bulunan bir yetenek midir?

“Akıl ilkesi” üzerinde en çok kafa yormuş ve “modernizm”i başlatmış filozoflardan Descartes, “Akıl, dünyada insanlar arasında en iyi paylaşılmış şeydir,” diyordu, “çünkü başka her konuda tatmin olmakta en zor olan kişiler bile, hiç de sahip oldukları akıldan daha fazlasını istemek âdetinde değillerdir. (...) Akıl ya da sağduyu denilen doğru ile yanlış ayırmak yeteneği herkeste doğal olarak eşittir ve düşüncelerimizin çeşitliliği, bazılarımızın diğerlerinden daha akıllı olmasından değil, düşüncelerimizi farklı yollarla oluşturmamızdan ve aynı şeylere bakmamamızdan doğuyor.”¹

Bildiğimiz gibi, Descartes eserinde kendisini “doğru”yu bulmaya götürecek “yöntem”i arıyordu. Herkesin ortak olarak kullandığı bir “yöntem” de açıktır ki, herkesi “normal”leştirecekti. Descartes’ın aradığı dünya herkesin “akıllı ve normal” olduğu, daha doğrusu “normal”in akla dayandırıldığı bir dünyaydı.

Descartes her şeyi sorgulayan, titiz bir araştırmacıydı; bu nedenle kendisini “doğru”ya götürecek yöntemi ararken de önce kendi aklını tartmış, hatta deli olup olmadığını da bir olasılık şeklinde sorgulamıştı. Ne var ki, kendisini anlamaya çalışırken, “çıplak oldukları halde kendilerini yaldızlı elbiseler içinde sanan, fakir oldukları durumda da kendilerini kral zanneden” beyinleri, “kara safra hararetiyle” zedelenmiş delileri örnek al-

1 Descartes; *Discours de la Méthode*; Paris, Nathan, 1981. s. 34.

makla kendinin de onlar kadar acayip olacağını söyleyerek bu olasılık üzerinde fazla durmamıştı.²

Descartes'ın deliliğe yaklaşımı, özgül bir yöntemle "Deliliğin Tarihi"ni inceleyen çağdaş bir düşünürün, Michel Foucault'nun analizinde özel bir yer tutar. Fransız düşünürün tüm düşüncesine temel teşkil eden bu eser, düşünce tarihine yeni bir "okuma" getirme iddiası da taşıdığı için, esas itibarıyla Batı tarihini ele almasına rağmen burada bizi de yakından ilgilendiriyor. Bu nedenle kendi "deli"lerimizin tarihine de ışık tutabileceği umuduyla eserin ana temalarını hatırlamak yararlı olabilir.

Michel Foucault: *Deliliğin Tarihi*

Deliliğin Tarihi, son dönem Fransız düşüncesinin en özgün düşünürlerinden Michel Foucault'nun doktora tezi olup, düşünürün daha sonra geliştirdiği tezleri aydınlatıcı bir içeriğe sahiptir. Buna karşılık aynı eser, yine Foucault'nun daha sonra yayımladığı eserler ışığında daha iyi okunabilir ve daha iyi anlaşılabilir.

Foucault, esas itibarıyla, Batı dünyası "klasik çağ"ının düşünce yapısını ortaya koyma iddiası taşıyan eserleriyle şöhret yapmıştır. Sanıyorum ki önce bu noktaya biraz açıklık getirmemiz gerekiyor. Ne anlamaktadır, düşünce "arkeolog"u Foucault, "klasik çağ" teriminden?

Foucault'ya göre "klasik çağ"ı Rönesans sonlarıyla Fransız Devrimi arasındaki zaman dilimi oluşturuyor. Analizinde, o yıllarda üretim biçimlerini de açıklayıcı kavram olarak kullanan yazar, aynı dönemi "feodalizmle kapitalizm arasındaki geçiş dönemi" olarak da nitelemiştir.

Peki, klasik dönemde kimler deli sayılıyorlardı? Delilere ne gözle bakılıyordu? Deliler hangi muameleye maruz kalıyorlardı? Foucault, dönemin zihin yapısını (ya da kendi özgün kavramıyla

2 Descartes; *Méditation Métaphysiques*; Paris, Nathan, 1983. s.42.

épistémé'sini) bu sorulara zengin bir tarihi malzeme çerçevesinde getirdiği yanıtlar ışığında ortaya koymaya çalışmıştır.

Foucault eserinde deliliğin “dönemlemesi”ni yaparak klasik çağda, Batı’da, akıl hastalığına karşı tavrı somut olarak simgeleyen iki tarih saptamıştır. Bunlardan birincisi 1657 olup Batı’da delilerin “kapatılmaya” (“*le grand enfermement*”) başladıkları yılı temsil etmektedir. Bu tarihte Paris’te deliler “adalet ve emniyet kaygılarıyla, kanunların (ve kanunsuzluğun) sınırında” kurulan ve adı “Genel Hastane” olmakla beraber, daha çok “hapishane” özellikleri taşıyan bir kuruma yerleştirilmeye başlanmışlardı.³ 1794 ise, İnsan Hakları Beyanname ve Kurucu Meclis kararları ışığında delilerin “zincirlerinin çözüldüğü” ve artık “hapsedilmeyerek”, “akıl hastaneleri”nde tedaviye gönderildikleri yıl olmuştur. Philippe Pinel’in öncülüğünde, modern psikiyatri biliminin kuruluşu da bu yıllara rastlar. Demek ki, ana hatlarıyla, klasik çağ, delilerin “kapatılmaları”, dahası tehlikeli yaratıklar olarak zincire vurulmalarıyla başladı ve Fransız İhtilalinin terör dönemi biterken delilerin “zincirlerinin çözülmesiyle” sona erdi.

Orta Çağ’da deliler kapatılmıyorlardı; buna karşılık “Allah’ın gazabı”nın göstergesi olan cüzamlılar kapatılıyorlardı. Deliler, durumlarına göre, insanlar arasında ya da hastanelerde yaşıyorlardı ve imgelem dünyasını kamçılayan bir özgürlük marjına sahiptiler.

Foucault’ya göre delilerle ilgili kolektif tasavvurlar Rönesans’ın sonlarından itibaren değişmeye başlamıştır. Deliliğin aşağılanmasının bu sıralarda genel bir eleştiri biçimi halini aldığı anlaşılıyor. “XV. yüzyılın sonlarından itibaren deliliğin çehresi *Batılı insan*’ın imge dünyasını taciz ediyordu,”⁴ diyor Foucault. Belediyeler, şehir veya ülkeye yabancı delileri, Jérôme Bosch’un tablosunda da görüldüğü gibi, yine bu sıralarda gemilere ya da sallara koyarak uzaklaştırmaya başladılar.

3 Michel Foucault; *Histoire de la Folie*; Paris, 10-18, 1964. s. 51.

4 Aynı eser; s.27.

Neden "Büyük Kapatma"?

XVII. yüzyılın ortalarında deliler neden kapatılmaya başlandılar? Asıl sorgulanması gereken değişiklik bu değil miydi? Neden dönemin iktidarları, bir çeşit hapishane niteliği taşıyan hastanelere o sıralarda ortadan kalkmış olan cüzamlıların yerine delileri koyma gereğini hissettiler? Foucault bu sorulara iki farklı düzeyde yanıt aramıştır.

Birinci düzeyde, delilik, XVII. yüzyıl rasyonalizminin, öncelikle de Kartezyen felsefenin giderek egemen olması sonucu olarak dışlanmaya başlanmıştır. Mademki akıl artık temel "norm" ve "norm koyucu" haline gelmiştir, o halde "akıl dışılık" ("*déraison*") anlamına gelen deliliğin de bertaraf edilmesi gerekmektedir.⁵ İnsanın en önemli ayrıacı akıl olduğuna göre bu yetenekten yoksun olanlar da artık "insanlık dışı yaratık", yani "hayvan" ya da "canavar" olarak her türlü muameleye layıktırlar. Foucault bu dönemde delilere yapılan türlü işkence ve barbarlıkları uzun uzun anlatır.

Foucault'nun "akıl ilkesi"nin "vahşet"ini sergilemesi nedensiz değildir. Burada filozofun şöhretinin en temelli unsuru olan "postmodern" perspektifle karşı karşıyayız. Düşünürümüz bu betimlemelerle, başka bir Fransız filozofun işaret ettiği gibi, "irrasyonalizmi, rasyonalizmin düşman kardeşi olarak gören ve reddeden Heidegger'den tamamen ayrılmakta"⁶ ve Nietzsche'ye katılmaktadır. Eser de zaten "Batı dünyasının delilikle (Goya, Sade, Nietzsche gibi büyük "deliler" örneğinde görüldüğü gibi)

5 Foucault'nun, deliliği, Descartes'in yorumundan hareketle, böyle bir ikilem (*Raison-Déraison*) içinde açıklaması Derrida'nın eleştirilerine hedef olmuştur. Düşünceyi öznel unsurların dışında unsurların da (*söylemsel formasyon, épistémé* vb.) belirlediği kanısında olan Foucault'yla, "düşünce kendi öznel karşıtı da içinde taşır" ("*Metnin dışında hiçbir şey yoktur*") görüşünü savunan Derrida tartışması konumuzu doğrudan ilgilendirmiyor. Bu "bilgi felsefesi" tartışması için bkz. J. Derrida; *Cogito et Histoire de la Folie (L'écriture et la Différence)*; Paris, Seuil, 1967. Foucault'nun yanıtı için bkz. *L'Histoire de la Folie*; Gallimard, 1972 baskısına ek.

6 Luc Ferry, Alain Renaut; *La Pensée de 68*; Paris, Gallimard, 1988. s. 145.

Akıl'ın şiddetini aşma olanağını elde ettiğini” ifade ederek biter. Bu postmodern perspektif yazarın daha sonraki eserlerinde daha da geliştirilecek ve bunun “arkeolojisi” de yapılacaktır.

Foucault'nun eserinde delilerin kapatılmaları konusunda ikinci yaklaşım iktisadi gelişimle ilgilidir. Klasik dönemde üretim güçleri ve kapitalizm güçlenmiş, yeni iş sahaları yaratmaya ve siyasal kadroları zorlamaya başlamıştır. Bu bağlamda yeni “hastane” bir yandan “sefalet dünyasını düzene sokacak”, öte yandan da yükselen burjuvaziye ucuz işgücü temin edecektir. Yazarın sözünü ettiği “kralla burjuvazi arasındaki işbirliği” bu amaca yöneliktir. Ve bu işbirliği de ancak “polis önlemleri” ile gerçekleştirilebilir.

Akıl hastalarının tecrit edilmelerini ve çalıştırılmalarını bir “polis” önlemi olarak sunan Foucault, XVII. yüzyılda “polis” kavramının anlamını şöyle ifade ediyor: “(Polis) bir iş sahibi olmadan yaşayamayacak durumdaki herkes için çalışmayı mümkün ve zorunlu kılan tüm önlemlerin alınması(dır).” İlginçtir ki, Fransa’da Colbert ve çevresi bu önlemlerin tam bilincinde oldukları gibi, İngiltere’de de bu “temerküz kampı” izlenimi veren “hastane”ler ilk defa sanayinin en ileri gittiği şehirlerde (Worcester, Norwich, Bristol) kurulmuşlardır.⁷

Foucault'nun sözünü ettiğimiz iki yaklaşımı arasında bir tutarlılığın bulunduğunu söyleyebilir miyiz?

Akıl ilkesinin delileri “norm” dışı sayan, onları bir hayvan mertebesine indiren yaklaşımıyla, yükselen kapitalizmin gereksinimleri arasında bir çelişki var mıydı? Herhalde olmadığını söyleyemeyiz ve yazar bu açıdan eleştirilmiştir. Birinci analiz yönteminde, filozofumuz, Heidegger perspektifinde rasyonalizmi eleştirirken; ikincisinde, Marksist bir perspektifle, gelişmeleri kapitalizmin ve üretim güçlerinin “rasyonel”i içinde ele almış ve açıklamıştır. Bu ikinci perspektifte Foucault'nun oklarına hedef olan şey “evrensel akıl” ve rasyonalizm değil; kapitalizmin

7 Foucault; *Histoire de la Folie*. s. 69.

baskıcı, sömürücü ve yabancılaştırıcı "rasyonalizm"idir. Burada hatırlamamız gerekiyor ki, XIX. yüzyıl başlarında, feodal rejim "vahşi kapitalizm" uygulamalarıyla tasfiye edilirken, buna değişik kuram ve yöntemlerle karşı çıkan sosyalist akımların hepsi de "akıl ilkesi"ne dayanıyor, akla dayanan bir adalet anlayışını öne sürüyorlardı.

Amacımız Foucault'nun düşüncesinin ayrıntıları olmadığını için bu yönde açıklamalar yapmaya çalışmayacağım.⁸ Fakat bu bahsi kapatırken, Fransız filozofa dayanarak yaptığım açıklamaların, Osmanlı-Türk dünyası gibi farklı bir kültürel kıtanın anlaşılmasında ne ölçüde aydınlatıcı olabileceği üzerinde kısaca durmamız gerekiyor.

Foucault delilikle ilgili çalışmasının sadece "Batı dünyası" için geçerli olduğunu söylüyordu. Eğer analizini Batı için "doğru" kabul edersek, vurguladığı iki önemli tarihî olgunun bizim tarihimizde olup olmadığını, eğer yoksa neden olmadığını tartışabiliriz. Ancak şunu unutmamamız gerekiyor ki Batı'da deliliğin tarihi, geleneksel olarak, zamanın tıp bilimi çerçevesinde ele alınmış; bunun dışında delilikle ilgili değişik telakkiler her türlü (edebî, felsefî, sanatsal vb.) eserin konusu olmuştur.

Gerçekten Osmanlılarda "delilik" nasıl teşhis ediliyor, deliler ne gibi bir muameleye maruz kalıyorlardı? Bu açıdan Batı'da olup bitenlerle bir paralellik kurulabilir mi?

8 Burada sadece hatırlatmak isterim ki Foucault da, dönemin birçok önemli Fransız düşünürü gibi, gençlik yıllarında Fransız Komünist Partisi'ne üye olmuştu. Daha sonra yeniden basılmasına izin vermediği ilk eseri Marksist bir yöntemle yaklaştığı "akıl hastalıkları" konusunda idi. (*Maladie Mentale et Personnalité*; PUF, 1954) Yazar sonraları Komünist Partisi'ne ve "komünist kateşizm"e şiddetle karşı çıkmasına rağmen, düşüncesindeki bu Marksist boyuttan vazgeçmemiştir. Mayıs 68 devrimi bağlamında bunu bir "oportünizm" olarak değerlendirenler de olmuştur.

OSMANLI DÜNYASINDA DELİLİK VE GELİŞİMİ

Osmanlı tarihi ile ilgili çok yüzeysel bir bilgi bile Foucault'cu anlamda Batı'da yaşanan dönüşümlerin bizde yaşanmadığını gösterecektir. Yani Osmanlı Devleti ne XVII. yüzyılı rasyonalizmin filizlendiği bir yüzyıl olarak yaşamış ne de bu yüzyılda büyüyen sermayenin ucuz emek ihtiyacı için dilencileri, serserileri ve *delileri* kapatmak ve çalıştırmak ihtiyacını duymuştur. Böyle bir olgunun sözünü eden hiçbir Osmanlı vakayinamesine, hiçbir Osmanlı belgesine rastlamıyoruz. Aynı şekilde XIX. yüzyıla girerken de akıl hastalarının yeni doğan “psikiyatri” biliminin konusu olmaları ve bu bilime uygun bir şekilde tedavi edilmeleri Osmanlı kültürüne yabancı bir şeydir.

Bunların yerine Osmanlı toplumunda hangi gelişmeler olmuştur?

Osmanlı tarihinde ruhsal bozuklukların nasıl tanımlandığını ve bu konularda neler yapıldığını araştırmadan önce, bu konuda bana sağlıklı görünen yaklaşım hakkında birkaç şey söylemek isterim.

Osmanlı toplumunda da “delilik” olgusu Batı'da olduğu gibi, iki farklı düzeyde ele alınıyordu. Birincisi Osmanlı bilimlri içinde yer alan “tababet” ilminin “deli” saydığı kimseler söz konusuydu; ikinci olarak da toplumdaki “genel kanı”ya göre ya da “Osmanlı ideolojisi”ne göre “deli” sayılan insanlar vardı. Başka bir deyişle geleneksel Osmanlı düzeninin “normal” saydığı davranış biçimlerine ters düştükleri için bazı insanlar “deli” olarak damgalanıyorlardı.

Osmanlı Devleti Batı tipi bir "klasik çağ" yaşamamıştır. Tarihçilerimizin "klasik çağ" dedikleri dönem toplumun kendi iç diyalektiği ile yapısal bir dönüşüm süreci içine girdiği bir dönem değildir.¹ Osmanlı tarihini (ve bilimini) uzun sürmüş bir Orta Çağ tarihi (ve bilimi) olarak ele almak daha doğru olacaktır. Osmanlı tıp bilimi ve onun akıl hastalıklarını tedaviye yönelik kısmı da bu bağlamda düşünülmelidir.

Günümüz tarih yazıcılığında, Osmanlı'da akıl hastalıklarını tedavi yöntemleri, başka birçok konuda olduğu gibi, Türk milliyetçiliğinin değerler sistemi içinde ele alınmış ve daha Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren nasıl "bimarhane"ler kurulduğu, akıl hastalarının nasıl müzikle tedavi edildikleri bir övgü konusu yapılmıştır. Elbette bunlarda bir gerçek payı vardır; fakat asıl açıklanması gereken husus, Osmanlı toplumunun neden kendini yenileyecek ve modern espriyi topluma egemen kılabileceği kendi bünyesinden çıkaramadığıdır. Kısaca, Osmanlı'nın "modernizm"i yaratmakta ya da evrenselliği temsil eden modern akıma katılmakta sergilediği başarısızlıktır.² Aynı sürecin ikinci yönünün de iktisadi olduğunu ve "Sanayi Devrimi" şeklinde somutlaştığını buraya eklemeliyiz.

Osmanlılarda tıp biliminin kökeni, diğer bütün bilimlerde olduğu gibi, X. ve XII. yüzyıllarda "klasik" şeklini bulan Arap

1 Profesör Halil İnalıcık Osmanlı "klasik çağ"ını 1300-1600 yılları arasına yerleştiriyor. Yazara göre Osmanlı Devleti, kuruluşundan XVI. yüzyıl sonlarına kadar "Sasani ve daha çok da Abbasi İmparatorlukları gibi eski Ortadoğu gelenekleri içinde bir imparatorluktu." Bkz. *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*; Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1975. s. 3. Biz, üretim biçimlerine göre yapılacak bir dönemlemeyi daha doğru ve aydınlatıcı bulduğumuz için Osmanlı Devleti'nin, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren *dış etkilere* bazı yapısal değişikliklere uğramakla beraber temel (Orta Çağ) yapısını, 1774'te Küçük Kaynarca Anlaşması'yla yarı sömürgeleşme sürecine girene kadar koruduğu inancındayız.

2 Postmodern düşüncenin modernizme yönelttiği eleştirilere bakarak Osmanlı'nın modern dalgaya kapılmaması bir "başarı" olarak da nitelenebilir. Fakat postmodernist düşünürlerin, bu eleştirilerini yaparken, modernizmin yarattığı refah, özgürlük ve her türlü maddi olanaktan sonuna kadar yararlandıkları da unutulmamalıdır. Bizde bu olanaklar hiçbir zaman "düşünür"lerimizin kullanımına sunulmamıştır.

bilimi aracılığıyla, eski Yunan bilimine uzanmaktadır. Bu konuda temel çatıyı oluşturan “kurucu babalar” kuşkusuz Hipokrat ve Galenus’tur.

Eski Yunan’dan İslam ve Osmanlı Dünyasına Tıp: Teşhis

Tüm bilimlerin olduğu gibi, tıp ilminin de kökeni Eski Yunan’a uzanıyor. İnsan sağlığını ilahi güçlerin, kutsal nesnelere, büyücülerin kontrolünden kurtaran ve hastalıklarla maddi çevre (doğa, iklim, su vb.) arasında ilişkiler arayan en eski düşünür Hipokrat’tır.³ Fakat İslam uygarlığı ve Osmanlı Devleti Hipokrat’ın düşüncelerine daha çok Galenus aracılığıyla ulaşmış, Osmanlı “tıp bilimi” de Galenus’un öğretisi çerçevesinde oluşmuştur.

Antik Yunan’ın tıp alanındaki bulguları Roma dönemine “Hipokrat külliyatı” (*Corps Hippocratiques*) adı altında toplanan eserlerle intikal etmişti. Galenus bu eserlere dayanarak ve buradaki düşünceleri geliştirerek kendi sistemini kurmuştur.

Galenus (M.S. 129-199) Bergama’da doğmuş; ilk tıp bilgilerini İzmir ve civarında edinmiş; daha sonra da Roma’ya yerleşerek “otorite” olmuş bir hekimdi. Temel felsefesi, kökenini Hipokrat’ta bulduğu, Evren’in dört maddeden oluştuğu inancına dayanıyordu.⁴ Bu maddeler toprak, hava, su ve ateş idi ve insan vü-

3 E. Le Roy Ladurie’ye göre, tarihte “hekim”i doğuran şey ölüm korkusu olmuş ve “ilk zamanlardan itibaren büyüün, dinin, edebiyatın ve tıbbın kökeni *ölümü aldatma* (*Trompe-la Mort*) işlevi olmuştur.” Tarihçi, bu işlevi yerine getiren kişinin Yunan mitolojisinde “Sisifos”la temsil edildiği, “ölümü aldatan hekim” tipinin buradan çıktığı kanısındadır. Avrupa’da, Orta Çağ’da rastlanan başka bir mit de bazı insanların ölümü gördükleri varsayımı üzerine kurulmuştur. Ölüm eğer hastanın başucundaysa hasta kurtulacak, ayakucundaysa hasta ölecektir. Ladurie kökeni İsnadinav ülkeleri olan bu mite Türkiye’de de rastlandığını belirtmiştir. Gerçekten de şahsen aile çevremde tanık olduğum bu Azrail efsanesi Türkiye’de çok yaygındır. (Tarihçinin 28. Tıp Tarihi Kongresi dolayısıyla açıklaması, *Le Monde*, 8 Eylül 1982)

4 Jackie Pigeaud; *Folie et Cures de la Folie chez les Médecins de l’Antiquité: La Manie*; Paris, Les Belles Lettres, 1987. s. 196.

cludunda bulunan dört unsur (*hilt*) da bu doğal doku ile karşılıklı ilişki halindeydi. Galenus'un İslam dünyasına etkilerini inceleyen Batılı bir bilimci, Romalı hekimin temel öğretisini şöyle özetliyor: "Galenus'un düşüncesinde anahtar kavram 'dört hilt' kuramıdır. *Hilt* kuramı da Yunan doğa felsefesinin erken tarihlerde geliştirdiği sisteme bağlıydı. Hipokratçı doktorlar kara safra (sevda), sarı safra, kan (dem) ve balgamdan oluşan dört 'hilt'a (ahlat'a) teka-bül eden bu doğal felsefeyi benimsediler."⁵ Bu bağlamda hekimin görevi, dört doğa unsuru ile dört hiltın mevsimlere göre değişen dengesini korumaktı. Ruhsal bunalımlar bu alandaki dengesizlikten doğuyordu ve kara safra oranındaki değişimler, hastalığı doğuran temel neden olarak kabul ediliyordu. Örneğin Galenus'a göre vücutta kara safranın aşırı şekilde artışı veya azalışı *melan-koli* yaratıyordu.⁶

Galenus'un öğretisi İslam dünyasına Abbasiler devrinde, X. yüzyıldan itibaren girmeye başlamıştı. M. Dolls'un ifadesine göre bu konuda ilk adımı, bu arada çevrilmiş olan Galenus'un eserlerine dayanarak *Kitab el Havi*'yi yazmak suretiyle el-Razi atmıştı. Daha sonra da el-Mecusi, İshak ibn İmran ve nihayet İbn-i Sina bu evrimin halkalarını oluşturdular.⁷

Osmanlılar, Galenus ve Taşköprüzade

Osmanlılar, diğer bütün bilim dallarında olduğu gibi, bu alanda da Arapların mirasçısı oldular. Bilgi transferi, yavaş ve zahmetli yollarla, Anadolu Selçukluları dönemindeki medreseler aracılığıyla gerçekleşmiş ve XVI. yüzyılda Osmanlı "İlmü'l Tıbb"ı da zirvesine ulaşmıştı. O dönemde ilk kez Osmanlı bilimlerinin tasnifini yapan ve bunları tanıtan Ahmet Taşköprüzade bu ilmi anlatırken özellikle Galenus üzerinde durmuştur.

5 Michael W. Dolls; *Majnun: The Madmen in Medieval Islamic Society*; Clarendon Press, Oxford, 1992. s. 18.

6 Aynı eser; s. 19.

7 Aynı eser; s.49.

Taşköprüzade, eserinde “bir ilimdir ki onda beden-i insandan bahsolunur; sıhhi ve mariz olunduğu cihetten, sıhhati hıfz ve marazı izale için” diye tanımladığı tıp ilmini, “ilim beştir” diyen İmam Ebu Talib’den aldığı ilhamla ilk beş ilim arasında saymıştır.⁸ Osmanlı âlimine göre bu ilmin temellerini, “ulumu felsefede kemal eylemiş hekim-i meşhurlar” atmış ve bunlar arasında Hipokrat “tıbbi ilk tedvin eden” hekim olarak ön plana çıkmıştır. Taşköprüzade daha sonra da “bade Galenus zuhur etti, Bergamus şehrinden. 60 *küsur* eseri var,” diye tanıttığı Galenus’un “ilmi Hipokrat’ı tecdid (ettiğini)” ifade eder.⁹

Hipokrat ve Galenus’un “kurucu baba” niteliğini Osmanlılar da kabul ediyorlardı; ne var ki onlar için asıl büyük âlim İbn-i Sina idi ve ünlü hekim, XI. yüzyılda kaleme aldığı *Kanun-fi Tıbb* başlıklı eseriyle Galenus’un “dört hılt kuramı”nı “çok sistematik bir şekilde genişletmişti”.¹⁰ Böyle başlayan ilişkiler çerçevesinde “Osmanlı-Türk hekimliği İbn-i Sina’nın münasebeti XIX. yüzyıla kadar devam (edecektir).”¹¹ Bu uzun dönem içinde, Batı’daki gelişmelerden kopuk ve “modern” düşünceden uzak bir biçimde, Galenus’un “dört doğa unsuru ve dört hılt” kuramı tekrarlanıp duracaktır.¹²

Osmanlı anlayışına göre de ruhsal hastalıklar Doğa’daki dört unsurun ya da insan vücudundaki dört hıltın (*ahlatın*) “miktar ve kalite bakımından” dengeleri bozulduğu zaman ortaya çıkıyordu. XV-XVIII. yüzyıllarda yazılmış Osmanlı tıp yazmalarını inceleyen Dr. Nil Sarı’nın belirttiği gibi, Doğa’daki dört unsur (toprak, ateş, hava, su) insan vücudunda da eşit ve dengeli ise

8 Ahmet Taşköprüzade; *Mevzuat’ul Ulum*; İstanbul, 1303. s. 350. Yazar beş ilmi şöyle sıralıyor: “Fıkıh ki edyan için ve tıp ki ebdan için ve hendese ki Bünyan için ve nahv ki lisan için ve nücüm ki zaman için” s. 351.

9 Aynı eser; s. 352.

10 M.W.Dols; age. s.62.

11 Dr. Osman Şevki Uludağ; *İbn Sina ve Osmanlı Hekimliği (Büyük Türk Filozofu ve Tıp Üstadı İbni Sina)*; İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1937. s.9.

12 Dr. Akil Muhtar Özden; “İbni Sina Tıbbına bir Bakış” (Aynı eser içinde).

vücut sağlıklı demektir. Buna karşılık aralarındaki denge bozulursa, "mizaç"ta sapma oluyor, "inhirafı mizaç" meydana geliyor. Ahlat dengesizlikleri ise, genel bir başlık altında, bir "has-talıklar grubu" olarak, "mâl-i hulya" diye isimlendiriliyordu.¹³ *Mâl-i hulya*'nın en önemli nedeni, *sevda* da denilen kara safra olduğu için bu rahatsızlık "sevdaî illet" olarak da adlandırılıyor. Belirtileri korku, perseküsyon duygusu, büyüklük hezeyanı, çeşitli sanrılar, mistik hezeyanlar vb. olarak ortaya çıkıyordu.¹⁴ Görüldüğü gibi, bu semptomlar, günümüzde farklı isimler taşıyan (paranoya, şizofreni vb.) rahatsızlıklara özgü belirtiler izlenimi veriyorlar.

Evliya Çelebi'nin Gözlemleri

Osmanlılarda bilim dilinin Arapça olmasına ve hemen tüm ilmi eserlerin Arapça yazılmasına rağmen, A. Adıvar'ın tespitlerine göre, daha kuruluş döneminde (I. Murat ve I. Beyazıt yıllarında) bazı tıp eserleri Türkçe kaleme alınmışlardı. Ne var ki Osmanlılar yine aynı dönemlerde Eski Yunan kaynaklarının bulgularıyla beslenmeye başlayan Batı'daki gelişmeleri izleyememişler ve II. Mehmet dönemindeki "felsefi ve ilmi espride görülen canlılık" da kısa sürede yerini tekrar Orta Çağ ataletine terk etmiştir. Adıvar'ın ifadesiyle Osmanlı âlimleri Arap klasiklerini bile incelememişler ve El Havarizmî, El Birünî ve İbn-i Sina gibi büyük âlimlerin eserlerine başvuracaklarına, bunların tefsirleri, hatta tefsirlerin tefsiriyle yetinmişlerdir."¹⁵

Osmanlı biliminin Arap tıbbına ve bu arada Arap "tababeti ruhiye"sine duyduğu hayranlık bazı Osmanlı klasiklerine yansımıştır. Bu konuda, örnek ve aydınlatıcı niteliği dolayısıyla,

13 Dr. Nil Sarı; "Osmanlıca Tıp Yazmalarında Mâl-i Hulya ve Tedavisi, XV-XVIII. Yüzyıllar"; Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Tıp Fakültesi, Temel Tıp Bilimleri Bölümü, 1982.

14 Aynı eser; s. 13-15.

15 A. A. Adıvar; *La Science chez les Turcs Ottomans*; Paris, 1939. s. 41.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinden bir alıntı yapmak istiyorum. Bilindiği gibi Evliya Çelebi bizlere Osmanlı tımarhaneleri hakkında ilginç bilgiler vermiştir. Ünlü gezgin bu açıklamaları sırasında çağının esprisini (ve kimi önyargılarını) ortaya koyan şeyler de söylemiştir. Örneğin Kahire'deki akıl hastanelerini gezerken yaptığı gözlemler o dönemin Osmanlı zihniyetini de yansıtıyor. Günümüzde de bazı çevrelerde geçerli bir duyarlılığı sergileyen şu sözlerine kulak verelim: “Buraya üç yıllık deli gelse kırk günde iyileşir. Çünkü burada Sokrat, Bukrat (Hipokrat), Eflatun, Fisagorus tevhidi Ebu Ali Sina gibi hekimler vardır. Fakat bu şehir halkından hükema olmaz. Hep dışardan gelirler. Yine Arap kavmidir. Çünkü tıp ilmi Arap evladına verilmiştir. Her şeyden lüzumlu tıp ilmidir. Çünkü Peygamberimiz ‘ilim ikidir; beden ilmi, sonra din ilmi’ buyurmuşlardır. Vakıa Hazreti Nuh ve İskender zamanlarında da hükema vardı, Peygamber’den sonra yine Araplara muhtaçtılar.”¹⁶

Osmanlı “tababeti ruhiye”si hakkında çizmeye çalıştığım bu genel tablodan sonra, Osmanlı akıl hastaneleriyle ilgili bazı verileri sorgulayabiliriz.

Tedavi Usulleri

Yukarıdaki satırlarda İslam dünyasında ve Osmanlılarda akıl hastalıkları konusunda *teşhisi* sağlayın kuramsal yaklaşımı anlatmaya çalıştım. Buna karşılık *tedavi* yöntemleri neler olmuştur?

Aslında Orta Çağ Avrupası’nda ve İslam dünyasında, akıl hastalıkları konusunda, teori ile pratik (tedavi) arasında tam bir bağlantı yoktu. Böyle bir bağ, kesin bir şekilde, Batı’da XIX. yüzyılda kurulmaya başlamıştır. Osmanlılarda, başka alanlarda olduğu gibi, bu ilişki daha da gecikmeli olarak kurulmuştur.

Akıl hastalarının bakımı konusunda İslam kültüründe çeşitli yöntemler denenmiştir. Fakat aile içinde ve bazı hallerde doktor

¹⁶ Evliya Çelebi; *Seyahatname*; İstanbul, Üç Dal Neşriyat, 1993, cilt 9-10. s. 325.

desteğiyle "ilaç"la tedaviye de müracaat edilmekle birlikte, asıl bakım akıl hastanelerinde yapılıyordu. Genel uygulama, Orta Çağ modeline uygun bir şekilde, hastane tedavisiydi.

Dols'a göre İslam dünyasında ilk akıl hastaneleri (maristan) "Doğu Hıristiyan modeline benzer bir şekilde IX. yüzyılda Bağdat'ta kuruldu" ve Abbasi döneminde yaygınlaştılar.¹⁷ O dönemde din ve ilim iç içe olduğu için tedavi de dinî bir karakterdedi. Bu yüzden tedaviyi yürütenler hekim oldukları gibi şeyh de olabiliyorlardı.

Anadolu'da ilk Selçuklu Dar'ül Şifa'sı XIII. yüzyıl başlarında Kayseri'de kurulmuştu. Bunu, Anadolu'nun her tarafına yayılan birçok başka hastane izlemiştir. Akıl hastaları için ilk "bimarhane"nin¹⁸ ise Osmanlı döneminde, XIV. yüzyıl sonunda Bursa'da Yıldırım Beyazıt tarafından hizmete açıldığı anlaşılıyor.¹⁹ Daha sonra yapılanlar arasında, II. Beyazıt zamanında Edirne'de hizmete açılan *bimaristan* konusunda ilginç tanıklıklar zamanımıza kadar gelmiştir. "Azgın delilerin zincirlere vurulduğu" bu hastanede, müzikle tedavi yapıldığı, "on adet şarkıcı ve sazıcı"dan oluşan bir orkestranın "haftada üç gün gelecek hastalara ve delilere konserler verdikleri" nakledilen bilgiler arasındadır.²⁰

17 M.W.Dols; age. s. 113.

18 M. Z. Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde "Bimarhane eskiden akıl hastalarının tedavi edildikleri hastaneler hakkında kullanılır bir tabirdir. Halk dilinde bunlara 'timarhane' denilir" demektedir. Yazarın belirttiği gibi, bunların yanı sıra 'timaristan' ve 'bimaristan' sözcükleri de kullanılıyordu. Selçuklu ve Osmanlı "bimaristan"larını "klasik hastanelerin genel adı" olarak kabul eden Arslan Terzioğlu'nun ayrıntılı incelemesi için bkz. *İslam Ansiklopedisi*; TDV Yayını, cilt 6, "Bimaristan" maddesi. Bimaristan'ı aynı anlamda kullanan Fahrettin Kerim Gökay'a göre bu kuruluşların "Dar'ül Mecanin" denilen bir kısmı akıl hastalarına ayrılıyordu. "Tababeti Ruhiye Tarihi", *Tıp Dünyası*, cilt 48, Eylül 1975.

19 *The Encyclopaedia of Islam*; Londra, 1960. "Bimaristan" maddesi. (Madde B. N. Şehsuvaroğlu tarafından yazılmıştır.)

20 Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu; "Edirne II. Beyazıt Darüşşifası" (*Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*; Ankara, TTKB, 1993). Müzikle tedavi konusunda Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler için bkz. *Seyahatname*, cilt 3-4. s. 362.